

ს. ჯანაშია

მასუბტი ქართული ფეოდალიზმის შესახებ¹

ვახუშტის მეცნიერული შემკვიდრება მრავალმხრივ გახლავთ მნიშვნელოვანი და საკურადღებო.

ჩემ დღევანდელ მოხსენებაში მე მინდა შევეხო მხოლოდ ერთ საკითხს, საკითხს ვახუშტის შეხედულებათა შესახებ ქართული ფეოდალიზმის, როგორც საზოგადოებრივი წყობილებას, თავისებურებებსა და დაწესებულებებზე.

ზოგადი ხასიათის ნარკვევში, რომელიც ვახუშტის მთავარ თხზულებას, „საქართველოს ცხოვრებას“, შესაელოს სახით წინ უძღვის, ავტორი ცდილობს წარმოადგინოს ძველ საქართველოს საზოგადოებრივი ევოლუციის სურათი. ლეონტი მროველის კონცეფციის თავისებური განმეორებით შემდეგ, აქ ვახუშტი ძველ საქართველოს სოციალური და პოლიტიკური ურთიერთობის შემდეგ სქემას იძლევა: „ხოლო წესნი აქუნდათ: რამეთუ კერპთა მოუდელთა პატივი და რიგნი იყუნენ ცალ-კერძათ, ვითარცა სულიერთა. ხოლო სოფლიერნი: პირველი ერისთავნი, ბ) მთავარნი, გ) აზნაურნი, დ) ვაჭარნი, ე) მსახურნი“². ე) მუშაენი გლეხნი“. ადვილი შესამჩნევია რომ აქ ადმინისტრაციული წყობა ჩეულობა სოციალურში. სხვაფრივ, ძველი (ვახუშტისათვის—წინაქრისტიანული ხანის) საქართველოს ძირითადი საზოგადოებრივი დაჯგუფებანი აქ წარმოდგენილია სრულად და მართებული იერარქიული რივით: მუშაენი გლეხნი, ე. ი. ძირითადი მწარმოებელი კლასი, მსახურნი, ვაჭარნი, აზნაურნი, ერისთავთა და მთავართა ცალ-ცალკე დასახელებით ვახუშტის უნდა, ერთი მხრით, უჩვენოს, უმაღლესი პრაფინციული სამოხელეო ფენა (ერისთავნი), ხოლო მეორე მხრით—აზნაურობის, ფეოდალთა კლასის უმაღლესი ფენა, რაც აგრეთვე კარგად უმატებებს ისტორიულ სანამდვილეს. ქართული „ერისთავობის“ განვითარებას ვახუშტი, საზოგადოდ, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს თავის დიდ ნაშრომში. ამაში უეჭველად გამოჩნდა ვახუშტის მახვილი თვალი და სწორი ისტორიული აღლო, ვინაიდან „ერისთავობის“ ევოლუციამ მართლაც განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართული ფეოდალიზმის ისტორიაში. „ერისთავობისა“ და

¹ მოხსენდა საქ. მეცნ. აკადემიისა და სტალინის საბ. თბილისის საბ. უნივერსიტეტის გაერთიანებულ ხსიას, მიძღვნილს ვახუშტი ბეჭდვითს ნაშრომის „საქართველოს ცხოვრების“ გამოქვეყნების 200 წლისთავისადმი (18. XI. 1945). ნაწილია უფრო ენკელი ნარკვევას.

² საფურადღებოა, რომ მსახურთა შორის ვახუშტი გამოყოფს „ტაძრეულებს“ (იხ. 20, 38)—ფაშოვნებულა ბრძენსა და ღმერთი—ბერძენიბულის გამოცემები.

„მთავრობის“ განვითარების ხაზები კი არა ერთგუნის გადასკდობია ერთმანეთს. ამ ორი მოვლენის შესწავლა ურთიერთ კავშირშია აუცილებელი.

ერისთავობის შესახებ ვახუშტი წერს: „წესი ერისთავთა იყო მეფისა მიერ განწესება: ქვეყანათა მიმართ და ძის მიერ ძეურნეობა. საქართალი და ლაშქარნი მის ქვეყნისანი მის ქვეშევე იყვნენ, და იგინი მოპყრებდნენ ხარკთა სამეფოთა. ხოლო ესე ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარჩინებულნი, და ძენი მათნი შეცვალებით“. აქ საყურადღებო დაკვირვებებია მოცემული და, გარდა ამისა, გაკვირვებულნი დასახელებულია კიდევ ერთი საზოგადოებრივი უაჩგუფება— „წარჩინებულნი“, ან, უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, უმაღლესი საზოგადოებრივი ფენის კიდევ ერთი სახელწოდებაა წყაროებიდან ამოღებული. მეორე ადგილას ვახუშტი „დიდებულთაჲ“ იხსენიებს, რომელთაც იგი, ჩანს, „წარჩინებულთაჲ“ აიგივებს (აღდგომის წირვის შემდეგ „აღიხსნილან პირთა მეფე და დიდებულნი. შემდგომად გამოვიდის მეფე, და ყოველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა ზედა“, ამბობს ვახუშტი იქვე, 32 (21)).

შემდეგ ვახუშტი თვით ამ საზოგადოებრივ ჯგუფებს იხასიათებს: „ხოლო წესნი მთავართა იყო გვარი და შთამომავლობა, ქართლისიანობა და პატრივი მისი. ხოლო უკეთეს მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატრივ-იცემოდა. არამედ მთავრისა ჯერ-იყო, რათა აქუნდეს ჩამომავლობა და გვარი იგი, და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე, და ხეობანი, და თეინიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად. ხოლო აზნაურისა აქუნდა გვარი და ჩამომავლობა, და სიმაგრე რაიმე მათთა ანუ ბართა და დაბნები, და ძალ-ედუას გამოსულა მარქაფითა, კარვითა და მათთა გაწყობილებითა და თეინიერ ამისა არა იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატრივი იყო აზნაურისა ქვემორე, და ვიეთთაჲ—სწორი, და შემდგომად—პატრივი მსახურთა მეფისათა, გლეხთა ძეთა, და მერმე ჩინებულთა მათთა წესისა მიერ პატრივი მსახურთა მათთა, და შემდგომად მათთა—მუშაკთა გლეხთა. რომეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა მათისა მიერ; ზეილამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეილამ ზეით ერთი ორად“.

თუ ვახუშტის მცდარ ისტორიულ პერსპექტივას არ გავუწევთ ანგარიშს (ვახუშტი მოცემულ სურათს, ჩანს, ერთნაირად ავრცელებს როგორც შირიან მეფის, ისე დავით აღმაშენებლის ხანაზე), უნდა ვთქვათ რომ აქ ფეოდალური საქართველოს საზოგადოებრივი ჯგუფები ავტორის დროისათვის განსაკვირვებელი სიღრმით არის აღწერილი. შემჩნეულია წოდებრივი საზოგადოების დამახასიათებელი ნიშანი—სოციალურ-იურიდიკული მდგომარეობის შემკვიდრეობითი თვისებები—„გვარისა და შთამომავლობის“ აუცილებლობა. შენიშნულია შემკვიდრეობითი უფლებების უკმარობა იმისათვის რომ კაცი ამ საზოგადოებაში „ზეით“ იდგეს—დახასიათებულია ამ „ზეით დგომის“ მატერიალური საფუძველი: აუცილებელია მთავარს შთამომავლობის გარდა, ან უკეთ, შთამომავლობასთან ერთად, „ამის მიმართ“, როგორც ამბობს ვახუშტი, ქკონდეს „ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და ხეობანი“ (უკანასკნელი ტერმინი გულისხმობს ერცელი მოსახლეობის შემკვირვლ მიწა-წყალს, რომელიც, გარკვეული საფეხურის ფეოდალური სახელმწიფოს აღწევობის შესაბამისად, მსხვილ ადმინისტრაციულ ერ-

თეულსაც კმნიდა), და ასევე აუცილებელია იხსენიება კქონდეს „სიმაგრე რაი-
 ძე მთათა ანუ ბარათა და დაბნეობა“ (ე. ი. სოფლები). ვახუშტიმ ისიც კარგად იცის,
 რომ ამ მატერიალური საფუძვლის დაყენება იქარწყლებდა „გვარისა და
 შთამომავლობის“ მნიშვნელობას, და რომ არსებითად ფეოდალური საგვარეუ-
 ლოს სიძლიერე მამულის სიდიდეზე, კერძოდ მის გაუყოფლობაზე იყო დამო-
 კიდებული. ასეთი თავისი დროის ფეოდალური სახლების შესახებ ვახუშტი
 ამბობს, აშკარად უკეთებს რა მახეილს ჩვენ მიერ აღნიშნულ მომენტს: „გარნი
 ამათ მთავრათა შორის აწინდელია ეამთა უწარმინებულდენი და შემძლებელნი
 ესენი იყვნენ და გაუერელნი ხახლნი აქუნდათ (ბაზი ყველვან ჩვენთა, ს. ჟ.):
 პირველი მუხრანის ბატონი, არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახვარი და
 ყაფლანიშვილი, ზემო ციციანიშვილი, ოდეხს გაუერელი იყო, და სომხითის მელიქი“
 (იქვე, 44-46 (25)). ზოგადი დასკვნის სახით კიდევ ამ საკითხის შესახებ ვახუშტი
 შენიშნავს: „გააზნაურშილებულნი, ვითარცა რატისშვილი, — ქსნის ერისთავის
 განაყოფი, ვით იხილვების მამულითა, — ხოლო აწ დამკირებულნი, ხოლო ზედ-
 გინიძი, სააკაძე, ელიოზისშვილი, ამათვან გამთავრებულნი, ესრეთ რომელნიმე
 ამილგებულნი და რომელნიმე დამდაბლებულნი ეამთა ცელილებითა ანუ გაყ-
 რითა ძმათათა“ (46 (25)).

თუ როგორ მნიშვნელობას მიაწერდა ვახუშტი მემამულეობას იხსენიო-
 ბისათვის, ეს კარგად ჩანს იმ შემთხვევებიდან, როცა იგი ფეოდალურ საგვა-
 რეულოთა გენეოლოგიებს არკვევს მემამულეობის მიხედვით. ასე, მაგ., ვახუშ-
 ტი ამბობს: „ხოლო ზურაბისშვილს, იარილისშვილს და სოლოლაშვილს იტყვიან
 არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სახაფლაონი მათნი აჩენენ მასვე უო-
 ფხა“ (იქვე, 42 (24)); „აბაშიძე, ფალავანდიშვილი და ამირეჯიბი, ამათ ერთობა-
 ხა შინა აქუნდთ მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა. და შემდგომად განყო-
 ფისა საბედოსი ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშთნენ, ვითარცა აჩენს მამულ-
 ნი და სიგელნი მათნი“ (42—44) (24—25). „სიველი“ იმავე მემამულეობის
 სურვილით ანარეკლია მხოლოდ; ვახუშტივე ამტკიცებს რომ რატისშვილი
 არის „ქსნის ერისთავის განაყოფი, ვით იხილვების მამულითა“ (46 (25)).

შემდეგ, ვახუშტისათვის ასევე კარგად არის ცნობილი სამხედრო საქმისა
 და სამსახურის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფეოდალურ საზოგადოებაში.
 მამულსა და შთამომავლობას გაბატონებული წრეებისათვის იხალ სიძლიერეს
 ანიჭებს „სამეფო სამსახური: ...„წესი მთავართა იყო გვარი და შთამომავლობა.
 ქართლოსიანობა და პატრივი მისი, ხოლო უკეთუ მეფისა წესსა შინა იყო იგი.
 უმეტეს პატრივი იცემოდა“ (12 (14)). მთავრისავე აუცილებელ თვისებად სთვლის
 ვახუშტი „ციხე-ქალაქისა და სიმაგრისა“ ქონებას (იქვე). კიდევ უფრო მკაფიოდ
 ესევე აზრი გამოთქმულია იხსენიების შესახებ: „... „აზნაურსა აქუნდა... ხიმაგრე
 იამიე მთათა ანუ ბარათა... და ძალ ედვას გამოხვლა მარქაფითა, კარვითა და მათითა
 გაწყობილებითა“ (იქვე). ვახუშტიმ ისიც იცის, რომ სამეფო სამსახურში
 დაწინაურება ზოგჯერ შეეძლო „გლეხთა ძეებსაც“ (აქ „გლეხი“ ნახმარია, რა-
 თქმუნდა, მერმინდელი ზოგადი გაგებით). და რომ სხვა „მსახურითა“ შორის
 „მსახურითა მეფისათა“ მეტი პატრივი ქონდათ. შთამომავლობა, დიდი მამული,

მოწყობა ალო სახელმწიფოებრივ რიგზე. სახელმწიფოებრიობის ელემენტთა მეტნაკლები თვალსაჩინოებით და სამეფო, სამოქალაქო და სამხედრო სამსახური შესაფერ პირობებში — აი, როგორ ეხატება ვახუშტის ვარკვეული ხანის ქართველი ფეოდალის პორტრეტი.

სამხედრო საქმის ისტორიას ძველ საქართველოში ვახუშტი საერთოდ განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს. პირველი პერიოდის სამხედრო საქმის ორგანიზაცია მას ასე აქვს, მაგ., აღწერილი: „ხოლო ლაშქართა წესნი აქუნდომ: მეფეთა ჰყუა როქითა, რაოდენი ძალ-უღვა, სპანი მცველად თვისად. ვითარცა იტყვის მირიანისასა და ილმაშენებელისასა სამოციანთასა (10) მარადის მცველად მისად, და დავითთასა არღარა განიყოფოდა საქურძლე სპათა ზედა, და ბატონი ამათი იყო სხვა. ხოლო სხვანი სპანი იყუნენ ქვეყანათგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთა მოუწოდთან ეამად“ (14(14). მაშასადამე, ერთი მხრით — „როქის სპა“, რომელიც. — ეს დაკვირვება ვახუშტისა შესანიშნავია! — „მცველად“ მეფისა და ცენტრალური ხელისუფლებისა არის მოწოდებული: მეორე მხრით, „საქუეყნო“ ლაშქარი, ე. ი. ჩვეულებრივი ფეოდალური რაზმები, რომელნიც „ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი“ არიან და რომელთაც მხოლოდ დროგამოშვებით, „ეამად“, საქიროების დროს აკრებენ. იყის, რათქმუნდა, ვახუშტიმ ისიც რომ მეფეს ჰყავდა სახასო ვასალების ფეოდალური რაზმიც. შეადრ. შკიშენა „სადრ-შოს“ მუხლში: „ხოლო მეფისა აღმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით სპანი ეყრნეს მეფესა“. 34 (22); „ქართველნი“ აღნიშნავს ქართლის თემის მხედრობას). უაღრესად საყურადღებოა ვახუშტის შენიშვნა „სპათა ზედა საქურძლისა არა განყოფისათვის“. ვახუშტიმ იყის აგრეთვე რომ სამხედრო საქმეში შემდგომ ხანებში ვარკვეული ცვლილებები მოხდა, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

აქვს თუ არა ვახუშტის წარმოდგენა მის მიერ აღწერილ საზოგადოებრივ ჩვეუთა შედარებითი სოციალური მდგომარეობისა და მათ შორის არსებული ურთიერთობის შესახებ? დიახ! ჯერ ერთი, როგორც ვნახეთ, მას აღნიშნული აქვს რომ თითოეულ ამ ჩვეუთაგანს თავისი „პატივი“ ჰქონდა, რომ ცალკეული ჩვეუთებიც-კი ამ მხრივ შინაგან დანაწილებული იყვნენ, რომ, მაგ., „ვაქართა პატივი იყო აზნაურისა ქვემორე და ვიეთთამე სწორი“ (იქვე, 12(14). მასვე მიუთითებს ენობა სისხლის ფასზედაც: ... „სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა მათისა მიერ, ზეილამ ქვეით ნახევრად. ანუ ქვეილამ ზეით ერთი ორად“ (14(14), და სისხლის დაუურვების განმარტება „უმაღლეს-უმდაბლესთა „პატივისა და წესისა“ მიხედვით: „ხოლო მეუღელისა მის თანამდებ იყო რათა დაეურვა თეთრითა და საქონლითა პატივისა და წესისა მისიას სისხლი. ხოლო უკეთუ უმაღლესმან მოკლის უმცირესი, დაუურვის სისხლი: ხოლო უმაღლესმან თუ მოკლის უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განიძის მამულისაგან რაოდენსამე წელსა“ (14—16 (15), ე. ი. ერთისადიბავე დანაშაულისათვის კაცი ისჯებოდა სხვადასხვანაირად იმისდა მიხედვით, თუ როგორი ადგილი ექირა მას საზოგადოებასა და სახელმწიფოში. ასევე „ჩინებისა მიერ-

ეუ უნდა დაურევებლყო სისხლი სხვა დანაშაულობისათვისაც, კერძოდ. დაწინდულ ქალთა წიგვრისა თუ დატოვებისათვის (16 (15)).

ამ ჩვეულება შორის ყველაზე უმდაბლესის, გლეხთა, სოციალური მდგომარეობა ვახუშტის სხარტულად აქვს გამოხატული იმ ეპოქაში. რომელსაც იგი თან აყოლებს დასახელებულს წოდებრივ ტერმინს—„მუშაკი“ („მუშაკნი გლეხნი“, 14). ფეოდალურმა საზოგადოებამ გლეხობას, ძირითად მწარმოებელ კლასს ამ საზოგადოებისას, სწორედ „მუშაკობა“ დააქისრა. როგორც მისი უმთავრესი ფუნქცია (შეადარ. შოთას „მუშა მიწყვი მუშაობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“). ამ „მუშაკ გლეხთა“ და ცახოსან-კარუსან მაღალი შთამომავლობის მქონე თუ „მეთვისა წესსა შინა“ მყოფ მოაყარ-აზნაურთა ურთიერთ-დამოკიდებულებებს შესახებ ვახუშტი თავისი შრომის არა ერთ ადგილას მრავალი საგულისხმო დაკვირვება აქვს გამოთქმული, მაგრამ ამის შესახებ შემდეგ. აქტი უნდა აღვნიშნოთ რომ ვახუშტის აღწერილი აქვს სწორედ პატრონყმური ურთიერთობის, როგორც იგი ჩვენ გვესმის. ერთი მხარე: ... ძველითგანვე იყო წესი ესე, რა-ეჲს მოკუდის ერისთავი ანუ მთავარი ანუ ხელისუფალნი ანუ აზნაურნი ჩინებულნი, მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა ხრბალი, ცხენი და უხუცესი ძე მისი, ხრლო მეფე ხელისუფლობისა და ერისთობისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისაებრ მიუბოძის და ოდესმე ძესაცა, უკეთუ ღირს იყო ანუ ძალედვა მოურნეობა მისი. ხოლო ცხენი წარიყვანიან სამეფოთ, და ხრბალს მოარტყმიდა წინაში მეფისა მსახურთ-უხუცესი იქსა მის მომკუდრისასა, და დაწესიან ტაძრეულად ანუ სხვათა სამეფოთა მსახურებათა შინა ღირსებისაებრ“ (38 (23)).

ჩვენ აქ ველარ შევიჩრდებით ვახუშტის სხვა შენიშვნებზე აღძრული საკითხების გარშემო. კერძოდ მის საყურადღებო ცნობებზე სამღვდელთა შემადგენლობისა, როლისა და უფლებამოსილობის შესახებ. ისევე როგორც მის მიერ აღწერილ სამეფო სამოხელეო თანამდებობათა (ხელისუფალთა), დარბაზის ერთა და სხვათა შესახებ. ეს ჩვენ შორს წაგვიყვანდა. აქ ჩვენ განსაკუთრებით ის უნდა აღვნიშნოთ რომ ვახუშტისათვის აღწერილი საზოგადოება გაშუშებული არ ყოფილა, ვახუშტის იგი განვითარებაში ბევრ წარმოდგენილი. მისი აზრით, თავდაპირველ მდგომარეობას შემდეგ უნდა „შეძინებული წესი“ (28 (19)). „შეძინებული წესი“, ის ახალი, რაც ქართველ საზოგადოებაში გაჩნდა გარკვეულ ხანაში. შედეგია, ვახუშტის აზრით, როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი მიზეზებისა. გარეგანი გველენის შედეგად ჩნდებიან „შერეულნი წესნი“ (34), ე. ი. შემორეული, შემოსული. „შეშლილი“ თვისებები. ამ მხრივ, ვახუშტი წარმოდგენით, დიდი ზემოქმედება მოუხდენიათ მონღოლებს, თურქებს, სპარსებს, პირველთა შესახებ. მაგ., ვახუშტი შენიშნავს: ... „წესნი ესენი რომელნიმე ფლობისა თათართა ყერობისასა შეიშლებოდნენ“ (34: ციტატა ამოღებულია „გეოგრაფიის“ ლომოურ-ბერძენიშვილისეული, გვ. 22, და ჩანაშვილისეული, გვ. 20, გამოცემებიდან, რომელნიც უფრო სწორ საკითხავს იძლევიან). შემდეგ ვახუშტი აღწერს ამ ახალ მოვლანებს, რომელნიც „უჯერონი“ ყოფილან, მათ შორის ისეთებსაც, როგორცაა „მეფეთა წინააღმდეგობა და განდგომილება“ (36 (22)). შემდეგ, ვახუშტის აზრით, ძველი წესწყობილება აღუდგენია გიორგი ბრწყინვალეს:

„ხოლო შემდგომად არწყინვალეზან მეფემან გიორგიმ კვლავ აუო წესსავე მას ძველსა ზედა“... და ასე გაგრძელებულია „ვიდრე შინთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე“ (იქვე). ყოველივე ამის შედეგად გაჩნდა „აწინდელი წესი“: „გაჩნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შეზოერიათ—მათ ურუმთაგან და ამით უზილბაშთაგან—წესნი რაიმე მათნი, არამედ ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო აწინდელთა ეამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყიზილბაშთა ესენი“ (36 (23). შემდეგ განმარტებულია ეს „შემოჩეული აწინდელი წესი“, ქართლ-კახეთისათვის—„ყიზილბაშთა (სპარსების) რიგისა“. მესხეთისათვის—„ურუმთა (თურქების) რიგისა“, ხოლო იმერეთისათვის—„ურუმულთაგან შერეული“ (ეს სწორი, ჩვენი აზრით, საკითხავი ლომოურბერძენიშვილისა და ჭანაშვილის გამოცემებს ეკუთვნის, 23 და 21; ბროსეს გამოცემაში—„ურუმულთაგან“, 38). მაშასადამე, და ესეც საყურადღებოა, ვახუშტი არჩევს მთლიანად შეთვისების შემთხვევას ადგილობრივისა და უცხოის შერევის შემთხვევისაგან.

მაგრამ ქეშმარიტად საკვირველია, ვახუშტის ეპოქისათვის, ჩვენი სახელოვანი ისტორიკოსის ღრმა მსჯელობა ფეოდალურ საქართველოში მომხდარი ცვლილებების შინაგანი პირობებისა და მიზეზების შესახებ. პირდაპირ შეიძლება ითქვას რომ აქ ვახუშტი უახლოვდება დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენების მატერიალისტურ ახსნას. საქართველოს სამეფოს დაყოფის (XV ს.) შედეგად, ამბობს ვახუშტი, „შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქუნდათ თვის-თვისად წესნი ესენივე, გაჩნა ერისთავთა ცვალებანი არღარა. ვანა მთავარნიცა არღარა იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადად, და არცაღა იყუნენ როქით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და შახურნი გლეხნი, ხეობათაგან, იყუნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მოხევე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთაოდ, ხოლო იმერთა—რაჭა და სრულნიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა—ქაიხი. ხოლო ლაშქრობისა ეამსა ერისთავთა და თავადთა მინაწერი იყუნენ მოყვანებად. ვანა იყუნენ ოთხ სადროშოდვე კვალადცა, ვითარცა აღვწერეთ, ქართლი, იმერეთი და კახეთი. არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინათგან არღარა იყუნენ ეგდენნი შემოსავალნი, რათამცა დაეპყრათ სპანი ეგოდენნი, რათა ეპირისპირათ ანუ გამაგრებოდნენ მტერთა თვისთა. ამისთვის შეჰყვეთეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა—სრულნიად რაოდენნი სახლთა შინა არიან—წარსვლად ლაშქარსა შინა, ხოლო გლეხთა მრავლად შეწერილებისად. ხოლო როსტომისამდე ესენი ესრეთ იყუნენ“ (36 (22—23).

აქ, ჭერ ერთი, მთელი რიგი ღრმა დაკვირვებაა მოცემული ლაშლის-შემდგომდროინდელის (ეფრო ზუსტად, ვახუშტის ქრონოლოგიით, XV ს. დამლევოდან XVII ს. პირველი მესამედის დამლევამდე) საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების შესახებ:

1. საერისთავო ხელისუფლების დამკვიდრება ცალკეულ ფეოდალურ სოციალურულებში. როგორც ზემოთ ვთქვით, ვახუშტი ამ მოვლენას სამართლიანად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს. სხვაგან ამავე პროცესის შესახებ ვახუშტი ამბობს, რომ თუ ძველად „მეფე ხელისუფლობისა და ერისთავისა

წესსა, ვისოცა ენება, ღირსებისაებრ მიუბოძის, და ოდესმე ძესაცა, უკეთუ ღირს იყო ანუ ძალ-ედუა მოურნეობა მისი“, ეხლა უკვე, „აწინდელსა ვახსი“, — „ერისთაობა და მთავრობა არღარა, და რომელიმე სპასპეტნიცა, რამეთუ შეილთავე მისთა ანუ სახლისკაცთა მისთავე მიუბოძიან, ეგრეთვე მთავართაცა“ (38 (23)).

2. თაოდთა წრის ჩამოყალიბება, რაც არსებითად ახალი ფეოდალური წოდების წარმოშობას ნიშნავდა.

3. არსებითი ცვლილებები სამხედრო საქმის ორგანიზაციაში. რადგანაც, როგორც აგრეთვე უკვე აღნიშნული გვქონდა, სამხედრო საქმესაც ვახუშტი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, ამ საკითხზე იგი აქ დაწვრილებით ჩერდება. ნიშანდობლივად ძველი მდგომარეობისათვის მას, ჩანს, ის მიაჩნია რომ მეფეებს „როჟო სპანი“, . . ., ქირის ჭარი ჰყავდათ. მეორე პერიოდში ამ სახის შეიარაღებული ძალა გამჭრალა. მაშ რა შეადგენს ეხლა „მეფის მცველ“ ძალას, ე. ი. ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენს? მეფის საკუთარი ვასალების ფეოდალური რაზმი მარტოოდენ, უპასუხებს ვახუშტი: „სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი ხეობათაგან იყუნენ მცველნი მეფისანი“—ე. ი. მეფის ფეოდალური რაზმი იკრიბება სახასო აზნაურობისა და გლეხობიდან, რომელნიც მეფესთან დაკავშირებული არიან უშუალო ფეოდალური და არა მხოლოდ ზოგად-ქვეშევრდომის დამოკიდებულებით. ვახუშტის ისიც შეუძინევია რომ ეს „გლეხობა“ სპეციფიკური რაიონების სოფლის მოსახლეობაა, უპირატესად მთიან-მთიელები: „მსახურნი გლეხნი ხეობათაგან. . . და უმეტეს მოხევე-მთიულნი“. რატომ? ცხადია იმიტომ რომ აქ სოფლის მოსახლეობა ჭერ კიდევ საბატონო ყმებად არ ჰქუელა, იგი მეფის ქვეშევრდომია უშუალოდ და მეფის ვასალიც. განსაზღვრული ვიგებით (სახელმწიფო გამოსაღებისა და ფეოდალური გამოსაღების დახვედრა). ეს ვახუშტიმ კარგად იცის და ამიტომაცაა რომ იგი ამბობს: მეფეს მსახურებს აქლევდნენ ხეობელნი, „უმეტეს მოხევე-მთიულნი, ვიდრე დასაყრობდნენ მასსაჲრისთოდ“. ე. ი. ვიდრე მეფესა და მთის ხალხს შორის შუალედი ფეოდალური რგალი არ გაჩნდა, და მთიელებს ახალი, არსებითად საბატონო. ვამოსაღებოც არ დაეკისრა. ასეთსავე როლში გამოდიან, ვახუშტის აზრით, იმერეთისათვის რაჭა და განსაკუთრებით (ასე გვესმის ჩვენ, არა ეტიმოლოგიურად, არამედ არსებითად, ვახუშტის „სრულად“) ლეჩხუმი, კახეთისათვის—ქიზიყი. მთიელებს მეფის სამსახურში ის უპირატესობაც ჰქონდათ რომ ისინი ჭერ კიდევ მთლად „გამუშაფლებებულნი“, ე. ი. მიწაზე მძიმედ დაკრულნი და ფეოდალური ტვირთისაგან წელში საშად მოხრილნი არ იყვნენ, არამედ ძველს ვაჟკაცურსა და ამაყ სულს ატარებდნენ, აბჯრის სიყვარულსა და ხმარებას ბავშვობიდან ეჩვეოდნენ, და ჩინებული მეომრებიც გამოდიოდნენ. ეს იმ „მთაში გაზრდილი ვაჟკაცის“ სახეა. რომელსაც გულსა და მარჯვენას უჭებს სახალხო პოეტი. ეს მთის „ერი“ მართლაც ერთს უმთავრეს რეზერვთაგანს შეადგენდა სამეფო მსახურებისას და იმ „გააზნაურიშვილებულ“ წარჩინებულთა, რომელთა არსებობაც აგრეთვე იცის ვახუშტიმ. საკმარისია თუნ-

დაც სათანადო ქართული ფეოდალური კატრონობისტიკის შესწავლა. რომ დაერწმუნდეთ ვახუშტის დიკეირიების სიღრმეა და სისწორეში.

ეს რაზმები, რომელნიც გამოდიოდნენ სახასო ვისალიტეტისა და მთის ერის რიგებიდან, იყვნენ, ვახუშტისავე კვალოფიკაციით. „მცველნი მეფისანი“, ცენტრალური ხელისუფლები დასაყრდენი სამხედრო ძალა. სწორედ ამ ძალაზე დამყარებით შეეძლოთ მეფეებს მოეკრიბათ თავის სამთლობელოში სხვა რიგის სამხედრო რაზმებიც, რომელთა გამოყენებაც აუცილებელი ხდებოდა სახელმწიფოს მეორე—საგარეო—ფუნქციის განხორციელების დროს. ამ რიგის რაზმების ბუნება და დანიშნულება ვახუშტის ნათლად აქვს შეგნებულო: „ხოლო ლაშქრობისა ეამსა ერისთაეთა და თაუადთა მინაწერნი იყუნენ მოყვანებად“

1 უკარგად საყურადღებოა ვახუშტის დიკეირება იმ ბიხებების შესახებ, რომელთა წყალობითაც თვით მთიულეს პირი ბაოისაყენ მკრძათ მიტყველი. ფშავ-ხევსურთა შესახებ, მან ვახუშტი ამბობს რომ ისინი არიან „შესატრობეთა თვისთა ერთგულნი... და ხიჭინოს სათვის მარობენ, ვს... უკუაუთ თიანგათ, რაბეთ იხრდებიან ბუნადამ“—(298 (92); აკად. ივ. ჯავახიშვილი. საქ. ეკონომიური ისტორია. 300 და აგრეთვე 315—317. 421). თუშების შესახებ მასვე ნათქვამი აქვს: „კახეთის თუშნი ინაბუნ კხოუართა სიძრავუსა, ვინათგან აქეთ ხაფხულს თუხთა მთათს ზინა საბრავრი და ხამთარა ხალოლენ გაღმა-მარსა ზინა, და ამით უმარებს მარბილებენ კახთა“ (გვ. 100), ხოლო თუშთა ყველაზე ჩიდილოფით მდებარე თუშის ფარსმანის, შესახებ ვახუშტი საყურადღებო პირობებსაც აღნიშნავს: „ხოლო ფარსმანი უფროს შქით არს. გარნა ამით მიერ იგრავს გამოიხდებიან კახეთით, რამეთუ მათ მოხვდეთ და ვაკრობენ. არაბედ ბიხნი არა ბემობენ კახთა მესატრობეთა. ხოლო კუხნი მარბილნი, მოლაშქრენი და მერარკენი არიან. და არიან ბადოლასა შემპართებულნი, მხნენი. ძლიერნი, მუდარნი წარმარტებულნი“ — (328 (105). მაშასადამე, კახეთის თუშნი უკულო გკონომიურ დაზოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ კახეთისგან და ამო აბხრება მათი ყობბაც კახეთის შემატრობეთაგან. ხოლო ფარსმანის თუშნი დაზოკიდებულნი იყუნენ პირველთა შემუეობით, და ამით აინხდება რომ ისინი კახეთის შესატრობეთ არ ბემობდნენ. დიდოულების შესახებ ავტორი მეთრველს ამტკობს: „კახეთის მარბისანი ბემობენ კახთა შესატრობეთა და აძლევენ ხაყეთა და არა ლაშკართა, რათა ვიფოფენს სავაჭროდ კახეთს, უნაოგან ხილუსა კახეთადამ საბრდელსა. ხაშიმლონსა და სახმართა თქსთა“ (ლომ. ბერძ. 104). ისევე ღლილთა შესახებ ვახუშტი ამტკობს: „...მარბილებენ და აძლევენ ხაყეთა ბემობენ, ბემობეთა თუხსთა, შესატრობისა, სახმლონსა და მარბილსათა“ (458 (119). ლეჩხუმზე ნათქვამია: „თუშთა არს ლეჩხუმში მთის აფგილ. თქმულა, ჭანა არს უნაბიარო. ბილიანი, მოვალს ყოველნი მარცვალნი, თუნიერ ბრანგ-ბანბისა, გარნა სიფიროვისა და კლდობობიასთვის არა ეგოდენა სიპრავლეთ“. მაშასადამე, ლეჩხუმელებს მიწა ნაყოფიერი ბემობენ, მაგრამ ცოტა და არასამარისი. მარველი გარემობდა ხელს უწყობდა მრავალუობის, გარვეულ ფარგლებში, სოციალურ გვალუეობას. „მოსამღერი არიან ახნაურნი და ვლენი“, შენიშნავს ვახუშტი. მეორე გარემობდა ქინიდა ნიადაგს უფრო განუთარებულ რაიობებსაგან დაზოკიდებულბისათვის: „...ცინი მურებურთი ბემობენი და შემპართებულნი, პეროვანი, ტანთვანი. მხნენი და მარბილნი უფალთა თვისთა... გარნა ესე ლეჩხუმში შემდგომად განყოფისა ხამეოთა, იყო ტალანი იმერთა მეფისა“ (გ. ი. მტველნი! 351—352 (149), ოსების შესახებაც ვახუშტი ამბობს: „არა არს ქვეყანათა მათთა ზინა მარბილი, სელი, კანაფი, და ბ.ბ.ბ. და აბრეშუმნი, რათამცა ყონ სამოხნი თვისნი, ამბთვის უმეტესნი სეპარებენ ცხოუართა ტყავთა, გარნა ამითაც ხიდვენ ქართლადამ, რაქოდამ და სერტებშიდამ. და ამისთვისა მარბილებენ თვისთოსთა მარბეთა და ყვალად უმეტესად ხაზრდელთათვისა“ (433 (111). ოსებისავე, მაშასადამე, ეკონომიური დაზოკიდებულბა უფრო დაწინაურებული მებრბელი რაიობისგან („ხამასისა“ და „ახნოდელის“ შემოტეობა) საუბრედს უქმნიდა პოლიტიკურ დაზოკიდებულბას.

—აქ საუბარია ცალკე სენიორიების ფეოდალური კრებების შესახებ, რომელნიც იკრიბებიან ამ სენიორიებიდან შეწყრილ მხოლოდ გარკვეულ პოპენტებში. „ლაშქრობისა ვაშსა“. იმერეთისათვის ვახუშტი ამავე მოვლენას გამოხატავს. თუმცა განსხვავებული ფორმულით: „მთავარნი თვის-თვისით სპითა შეკრბიან“. მაგრამ იმერეთისათვის თვით ეს მთავრებიც რამდენადმე განსხვავებულ მდგომარეობაში იხყოფებიან: „არცალა ხელისუფალნი მეფისანი არიან-ლა“. დასძენს ვახუშტი (40 (24)). ამასთანავე ვახუშტის შეუმჩნეველია—და ესეც უაღრესად საგულისხმოა—ამ პერიოდის ერთი „შეძინებული წესი“. რომ. სახელდობრ, ჭარში ეხლა გაჰყავთ „გლეხნიც“. „გზავსად შეწყრილებისად“. ისიც საყურადღებოა რომ ამ ახალ „წესს“ ვახუშტი მონღოლთა შემდეგდროინდელ ხანაში წარმოშობილად სთვლის.

ამავე მოვლენას, აღწერს ვახუშტი როცა „ეპისკოპოსთა ლაშქართა წასელისათვის“ მსჯელობს, რომლის ერთ-ერთ მიზეზადაც, დიდი სისწორითა და სიმბავილით, აღნიშნავს: „... ეინათგან შეწყრილ იყო ლაშქარნი, ჰყვით ეპისკოპოსთა აზნაურნი და მსახურნი და შეწყრილნი გლეხნი წარსვლად ბრძოლასა შინა, ამისთვის მათთა მოურჩეთ თანამდებ იყუნენ წარსვლად და არს მიერ ეამითგან ეგრეთ აწამდე“ (50 (27)). ხოლო იმ კითხვის საპასუხოდ, თუ რატომ გაქრის „როქით სპა“ და რატომ დაუთმო მან ადგილი მთლიანად ფეოდალურ კრებებს, ვახუშტის მოცემული აქვს განსაცვიფრებელი, თავისი დროისათვის, ახსნა: „... ესე ყვეს მეფეთა, ვინათგან არღარა იყუნენ ეგოდენნა შემოსავალნი რათამცა დაეურათ სპანი ეგოდენნა, რათა ეპირისპირათ ანუ გამაჯრებოდენ მტერთა თვისთა“ (ზაზ-ჩვენია). მაშასადამე, ცელილებები სამხედრო საქმის ორგანიზაციაში ქვეყნის საერთო ეკონომიური მდგომარეობით უნდა აიხსნას¹. ამ დანაკლისის საფომბენსაციოდ მეფეებმა „შეკვეთეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა, ხულოად რაოდენნა სახლთა შინა არიან, წასვლოდ ლაშქარსა შინა“-ო. საყურადღებო ცნობაა, რომელსაც, რათქმუნდა, სხვა წყაროებზე შეყვრება დასჭირდება.

დასასრულ, „შეძინებული წესიდან“ არ შეგვიძლია არ მოვიხსენიოთ, დიდი დრომდებთ რა ვახუშტის პრაქტიკული სხვა დაკვირვებისა და მოსაზრების შესახებ. მხოლოდ ერთი მისი შენიშვნა (უნდა გაუითვალისწინოთ რომ ქვემოთ განმარტებული წესი ვახუშტისათვის შეძენილია ძველადვე, ქრისტიანობის შემოღებისთან დაკავშირებით): „... ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, რათა აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეფისკოპოსო ანუ მონასტრის: ეკლესია, კვლად საყდარი ყარისა მღვდლითურთ. ეგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია სახლსა თვისსა მღვდლით“. ვახუშტი ფიქრობს—და ის არც ცდება ამაში—რომ ესეც მოუცილებელი ნიშანთაგანი იყო, სხვა მის მიერ ჩამოთვლილ ნიშნებთან ერთად (რომელნიც ჩვენ ზემოთ განვმარტეთ). ფეოდალისათვის: „ხოლო წინათქმულითა და ამით იწოდებოდნენ მთავარნი და

¹. არ შეგვიძლია აქვე არ მოვიხსენიოთ, რომ ასეთვე ღრმა აზრს მასცა ვახუშტის იმ კომენტებს, რომელთაც შეამჩნევს ბაგრატიონის შესახებ ამავე ადგილზე.

აზნ. ურნი და თვნიერ ამათსა არა“ (ლომ.-ბერძ., 19, ჯან., 16; ბროსეს გამოცემაში „და აზნაურნი“ გამოტოვებულია, 28).

ჩვენ აქვე გამოვთქვით აზრი ვახუშტის „ონცეფციის შესაყერებლად წყაროების (პირველწყაროების) ძიების საჭიროების შესახებ. ამ საქმეს თვით ვახუშტი გვიადვილებს, რამდენადაც იგი ან პირდაპირ ასახელებს თავის წყაროებს ან გამქვირვალულ მოუთითებს მათზე, გვიჩვენებს რა ამასთან ერთად თავისი მუშაობის მეთოდსაც. კერძოდ ჩვენ კარგად ვხედავთ სად ჩნდება ბექა-ალბულას სამართალი (კარვოსნობა და სხვა), ვახტანგ სჭულმდებელი (სოსხლოს ფასი, ქართლის უპირველესი არისტოკრატიული გვარები და სხვა). მაგრამ ამ ამოცანას ეხლა ჩვენ ვერ გამოვეკიდებით.

ჩვენ გვინდოდა მხოლოდ გვიჩვენებინა, რომ უკვე ძველმა ქართულმა ფეოდალურმა ისტორიოგრაფიამ ვახუშტის სახით მეტად თვალსაჩინო წარმატებას მიაღწია ძველი საქართველოს საზოგადოებრივი აღნაგობის შემეცნებაში. რათქმუნდა, ეს წარმატება უმთავრესად ფეოდალურ საქართველოს სტრუქტურის აღწერის ხაზით იყო მოპოვებული. თუ რამდენად ჭერ კიდევ განუვითარებელი იყო შეხედულება ფეოდალური საქართველოს შინაგანი, ძირითადი მოძრაობები ძალების ბუნების შესახებ, ეს ჩანს ვახუშტის შემდეგი ზოგადი ხასიათის შენაშენებიდან: „ხოლო წესნი ესენი და ჩვეულებანი აქუნდათ რომელნი ვთქვით და განუხეთქელობისათვის სამეფოსა მცდელობდნენ, და უკეთუ მიუღიან საზღვარნი თვისნი, ყოველნი მწუხარებდენ და იჭირვოდნენ ყალად გებასავე, და მეფეთა თვისთა მიუღრეკლად ერთგულებდენ. განა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაჲვანმან, არა დაემორჩილიან, არამედ ყალად იპყრიან თვისნივე წესნი და არა დაუტყეიან ღმერთნი და მეფე და ჩვეულებანი თვისნი“ (22 (17—18)). ცხადია რომ აქ ჩვენს დიდ ისტორიკოსს ოვალმა უჩრდილა, და მას გამოეპარა ის ძალები, რომელნიც, პირიქით, „ვანხეთქილებისათვის სამეფოსა“ ცდილობდნენ, სამშობლოს „საზღვრებს“ ზოგჯერ თითონ ხელთ უგდებდნენ მტრებს, არც თავიანთ მეფეებს „ერთგულებდნენ მიუღრეკლიდ“ და მამაპაპის ღმერთებსაც სხვისაში სცვლიდნენ.

ეს ბუნებრივია და გასაგები. გასაკვირველი უფრო ისაა რომ ვახუშტი განზოგადების აღწერილ დონეზე ავიდა ამ მხრივ მისთვის ბევრად არ წაუსწრია წინ მე-19 საუკუნის ქართულ ისტორიოგრაფიასაც.

საკუთრივ „პატრონ-ყმობის“ ხსენება ვახუშტის აქ გაანალიზებულ ზოგად მიმოხილვაში არ არის, როგორც ვნახეთ. მაგრამ მისი ნაშრომის სხვადასხვა ადგილიდან ჩანს რომ ვახუშტის პატრონყმური ურთიერთობის შესახებ უფრო ფართო წარმოდგენა ჰქონდა, ვიდრე ეს „შესავალში“ ასახული. სხვათა შორის, უკვე ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილი ციტატებიდან მკითხველი დაინახავდა, რომ ვახუშტი უკვირდებოდა და კარგადაც ხსნიდა იმ მიზეზებს, რომელნიც იწვევდნენ „მეხარკეობას“, „მთრხილებას“, „ერთგულებას“, „ყმობას“ ამითუიმ მსხვილი თუ წვრილი სენიორიების „მეპატრონეთა“, „უფალთა“ და „მპყრობელთა“ სასარგებლოდ. არჩევდა ვახუშტი ფეოდალურად განუვითარებულ რაიონებს ფეოდალურად განუვითარებელთაგან და ფეოდალური განვი-

თარების სხვადასხვა საფეხურებსაც. ასე, მაგ. სვანების შესახებ ვახუშტი ამბობს რომ მათ „აწ უვისთ გელოვანი, ვითარცა პატრონი მათი, და არიან თვისად, და არღარავის მორჩილებასა შინა“ (412). ცხადია, ვახუშტის ესმის, რომ გელოვანი, რომლის ყველი თავისთვის არიან და არვის მორჩილებენ, სხვა-ნაირი პატრონია, ვიდრე, ვთქვათ, „ცახთა მეპატრონე“.

გილოთ კიდევ, ვახუშტის შეხედულებათა საილუსტრაციოდ, მისი ზოგი დაკვირვება ოსების სოციალური წყობის შესახებ. თავაურის, ქურთაულის, ვალაგირის, ფაიქომის, დიგორისა და ბასიანის თემთა შესახებ ვახუშტი საერთოდ აღნიშნავს რომ, ერთ, მხრით, მით ჰყავთ -თაენი და წარჩინებულნი-. რომელნიც მაჰმადიანები არიან, და „დაბალი გლეხნი“, რომელნიც თავიანთ თავს ქრისტიანებად თვლიან (434 (110)). შემდეგ ის იქვე გამოყოფს „მოთავეებს“, „მდიდრებს“ და „დაბალთ“, აღნიშნავს, რომ ამ ოსებმა „უწყიან გვარნი და უწარჩინებულესნი გვარითა არიან ოსნი“ (436 (110)); სხვაგანაც ვახუშტის შენიშნული აქვს, როგორც ოსების, ისე სხვა ხალხების მაგალითზე, ეთნიკური მომენტის წარმოჩენა ფეოდალური საზოგადოების ქმნადობის პროცესში); ლაპარაკობს „განდიდებისა“ და „გამდიდრების“ შესახებ ამ საზოგადოებაში. მაგრამ ვახუშტიმ კარგად იცის რომ ამ სახის სოციალური დიფერენციაცია ყოველთვის სიღმარისი არ არის ბატონებური ურთიერთობის წარმოშობისათვის. ამ თემთა შესახებ ვახუშტი შენიშნავს:.... „უწყიან პატრივი მოხუცებულთათვის თა ფრიადი და უფიხთ ვითარცა პატრონი თვიხნი (ხაზი ჩვენია). ამათ მოხუცებულთაგან ჰყოფენ ბრძობასა და ზავსა და ყოველსავე სამჭირნოსა თვისთა განაგებენ მითით“ (436-438 (111)). აქ საუცხოოდაა დახატული რღვევის გზაზე დამდგარი გვაროვნული საზოგადოება თავისი პატრიარქებით, რომელთა ხელშია მართლმსაჯულება და თემის ყოველივე განსაგებელი. ამგვარ „მოხუცებულთა“ პატრონობა კიდევ უფრო სხვა ხასიათისაა, ვიდრე გელოვანის პატრონობა. თითქოს ამისთვის რომ სავსებით თვალსაჩინო გახადოს ოსეთის დასახლებულ რაიონთა განვითარების დაბალი დონე, ვახუშტი იქვე სპეციილურად აღნიშნავს რომ ამ თემებში უცნობი იყო ფულადი ურთიერთობა, რომ აღებშიცმა წარმოებდა უშუალო გაყვლის გზით: ამასთან ერთად ვახუშტი აღწერს სიმდიდრის დაგროვების ფორმებსაც ამ თემებში, რომელი ფორმებიც შეეფერება საერთო ეკონომიურ დონეს: „სიმდიდრე მათი არა თოფი, ხრმალი, ქაქვი, ქავმანი; სპილენძი და ოქრო და ვერცხლი მცირედ. არა უწყიან თეთრი, არამედ თეთრისა წილ ნაბადი, ჩობა, ხაში, შალი, ცხვარი, ძროხა და ტყვი, და ვაჭრობენ ურთიერთსა შინა ამით“ (438 (111)). ამ შესანიშნავი დაკვირვების საერთო მნიშვნელობაზე ჩვენ სხვაგან კიდევ გვექნება საუბარი.

მაგრამ, ამასთან ერთად, ვახუშტის სრულიადაც არ ვამოპარვი ის გარემოება რომ ოსეთის მოცემულ თემებში მოიპოვებოდა ცალკეული სოციალურად უფრო დაწინაურებული რაიონები. დიგორის ერთი ნაწილის შესახებ, მაგ., იგი ამბობს:... „ესენი, რომელნი დაესწერეთ ხენი, არიან ბადელიძენი, და არიან შენობიანნი და დაბნებიანნი და კომკოვანნი მრავლად. რომელთა შინა მოთავენი მათნი არიანუმიანნი მეპატრონენი (452 (116)); ხაზი ჩვენია). „მოთავეთა“ არსე-

ბობა, როგორც ენახეთ, ვახუშტის ოსეთის ყველა თემისათვის აქვს დადასტურებული, მაგრამ ბადელიძეთა მოთავეებისათვის სპეციფიკური ის ყოფილა, რომ ისინი ემიანი მებატონეები იყვნენ. ესევე შეუნიშნავს ვახუშტის ბასიანის შესახებაც: „...არს ესე ბასიანი შენობიანი, დაბნეობიანი და უმეტეს გვარიანი სხვათა ყოველთა ოსთაგან, და არიან მებატონენი ემიანნი“ (454 (117) ხაზი ჩვენია). აქ ახალა ბასიანის „უმეტეს გვარიანობა“ სხვა ოსურ თემებთან შედარებით, ე. ი. არისტოკრატიული ელემენტის უფრო ძლიერი განვითარება. „ემიან მებატონეთა“ არსებობაზე მითითებით ვახუშტი, რათქმუნდა, აღნიშნავს ვახსაზღვრულ სახის ბატონყმური ურთიერთობის არსებობის ფაქტს.

კიდევ ერთი შენიშვნა ვახუშტი, ჩანს, კარგად არჩევდა მთიელი ტომების უცხო მებატონეთაგან დამოკიდებულების სხვადასხვა სახესაც. კერძოდ, მას შეუძინევიო რომ ოსეთის ნახევრად პატრიარქალური ან პატრიარქალურ მდგომარეობაში მყოფი ტომების, როგორც იყვნენ ოსები და ძურძუქნი, დამოკიდებულება შემობელ მულობელთაგან (mutatis mutandis — საკუთარ მულობელთაგან) იგრეთვე სპეციფიკური ხასიათისა იყო. მათ შესახებ ვახუშტი ამბობს: „...დღესაც ვერეთვე მოხარკენი არიან თვისთვისთა უფალთა, რომელსა უწოდებენ საჩუქარსა აწინდელს ცაშხა“ (426 (106—107). ის, რაც პატრიარქალური ურთიერთობისა და შეგნების ხანიდან მომდინარე ენაზე ქერ კიდევ საჩუქრად იწოდებოდა, უფრო განვითარებული ფეოდალური საზოგადოების წარმომადგენლის თვალში ხარკი იყო მხოლოდ და სხვა არაფერი. ვახუშტის ამ შესანიშნავ დაკვირვებას ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. სხვა ადგილას ჩვენ ვუჩვენეთ, თუ რა როლს ასრულებს ადრინდელი ფეოდალური საზოგადოების ქმნადობის პროცესში ხაჩუქარი, ძღვენი, რომელიც პატრიარქალური ხანიდან მომდინარეობს და რომელიც სათანადო პროცესებში შეგნად და ხარკად გადაიზრდება მოლოე¹.

1. ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. გვ. 129. ზღადრ. აგრეთვე იქვე, გვ. 30—38.